

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2024, s. 11: 1-29

II. Meşrutiyet Mizah Basınında II. Abdülhamid İmajı
II. Abdülhamid Image on II. Constitutional Humor Press

Esra OĞUZHAN

Dr., Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi
İletişim Fakültesi Gazetecilik ABD
Asst. Prof., İstanbul Medipol University
Faculty of Communication Department
eyesilova@medipol.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7603-0079

DOI: 10.56720/mevzu.1327366

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March

Atıf / Citation: OĞUZHAN, Esra. "II.Meşrutiyet Mizah Basınında II. Abdülhamid İmajı". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (Mart 2024), 1-29.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1327366>.

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | [mailto: mevzusbd@gmail.com](mailto:mevzusbd@gmail.com)

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Karikatür, yazı dışında olayların aktarım ve tasviri bakımından basın hayatında önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada I ve II. Meşrutiyet arasında süren yaklaşık otuz sene boyunca yaşanan gelişmeler üzerinden II. Abdülhamid imajı, yönetimde olduğu süreçte yayımlanan karikatürleri üzerinden araştırılmıştır. Çalışmamızın amacı basın özgürlüğüne dair şartların iyileştirildiği bir imparatorlukta padişah yönetimde iken basında kendisine nasıl imaj çizildiğini ortaya koymaktır. Bu amaçla II. Meşrutiyet'in ilanı ile II. Abdülhamid'in hal'ine kadar olan süreçte, 23.07.1908-27.04.1909 tarih aralığında yayımlanan mizah dergi ve gazeteleri (*Püsküllü Bela, Gramofon, Boşboğaz ve Güllabi, Bağçe (Zıdır), Mirat-ı Alem, Karagöz, El Üfürük, Zuhuri, Tasvir-i Hayal, Kalem, Cingöz, Üç Gazete, Zevzek, Dalkavuk, Temaşa, Resimli Tonton Risalesi, Musavver Cellat, Hacivat, Mahkûm, Karakuş Ezop, Musavver Şakacı, Edep Yahu, Şakrak, Tavus, Davul, İbiş, Geveze, İncili Çavuş, Köroğlu, Musavver Papağan*) taranarak II. Abdülhamid karikatürleri tespit edilmiş ve bu karikatürler görsel retorik yöntemi ile incelenmiştir. Bu araştırma yöntemi ile görseller dönemin olay, şahıs ve konu ile ilişkilendirilerek dönemin tarihi gelişmelerine basın üzerinden ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Mizah, Basın tarihi, Osmanlı tarihi

Abstract

Humor press plays an important role in conveying and depicting events other than writing. In this study the developments that took place during approximately thirty years between Constitutional Monarchy II. Abdülhamid was researched through his cartoons published during his rule. For this purpose after the declaration of II. Constitution till before dethrone of II. Abdulhamid between 07. 23. 1908-12. 31. 1908 published humor journals (*Püsküllü Bela, Gramofon, Boşboğaz ve Güllabi, Bağçe (Zıdır), Mirat-ı Alem, Karagöz, El Üfürük, Zuhuri, Tasvir-i Hayal, Kalem, Cingöz, Üç Gazete, Zevzek, Dalkavuk, Temaşa, Resimli Tonton Risalesi, Musavver Cellat, Hacivat, Mahkûm, Karakuş Ezop, Musavver Şakacı, Edep Yahu, Şakrak, Tavus, Davul, İbiş, Geveze, İncili Çavuş, Köroğlu, Musavver Papağan*) were searched. The cartoons depicted II. Abdülhamid were

determined and examined by visual rhetoric method. By using this method it is aimed to shed light on the historical developments of the period through the press by associating the visuals with the events, persons and subjects of the period.

Keywords: II. Abdülhamid, II. Constitutionalism, Humor, Press history, Ottoman history

1.Giriş

Şaka ve latife yapmak anlamında kullanılan mizah kelimesinin master hâli “müzah” olarak kullanılmaktadır (Durmuş, 2020). Türk kültüründe yazılı ve sözlü mizah Osmanlı’da kültürün bir parçası olmuştur. Yazılı kültürde mizahi öğeler; garip hayvan, doğüstü varlık ve yaratıkların çizildiği siyah kalem (Başbuğ, 2008), minyatür, tasvirlerden oluşurken sözlü kültürde; Dede Korkut, Nasreddin Hoca hikâyeleri ve Karagöz gölge oyunundan oluşmaktadır.

Ferit Öngören tarafından Türk mizahı; Antik Anadolu mizahı, Selçukî mizahı, Osmanlı mizahı, Cumhuriyet Öncesi Anadolu mizahı olarak sınıflandırılmıştır. Ancak Osmanlı’da dinî sebepler dolayısı ile mizah kolay gelişim gösterememiştir. Bunun sebebi de Osmanlı padişahlarının “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak adlandırılarak kutsal sayılmasıdır. Dolayısı ile bu kişilerin mizah yolu ile eleştirilmesine ve alay edilmesine sıcak bakılmamış mizah uzun bir süre Osmanlı’da edebiyat alanında yer almayarak yerine hayvan benzeri varlıklar kullanılarak sembolik anlatıma yer verilmiştir (Alay, 2009). Mizah, Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmese de halk arasında gelenekselleşerek iletişim aracı hâline gelmiş, halkın sorunları anlama ve ifade etmesi yolunda önemli bir ihtiyacı karşılamıştır. Sözlü kültürün bir parçası olarak ortaya çıkan ve olayların aktarılmasında önemli bir görevi üstlenen mizah siyasi, ekonomik ve sosyal olayların etkisi ile gelişim göstermiştir.

Yazılı anlamda mizahın ortaya çıkışı ise basın faaliyetlerinin Osmanlı’da ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra başlamıştır. Basın faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu’nda 1830’lu yıllarda başlamış, Mısır’da 1828 senesinde *Vakayi Mısriye*, başkent İstanbul’da ise 1831 senesinde *Takvim-i Vekayi* yayımlanmıştır (Koloğlu, 2010, s.24). Osmanlı basınında mizah dergi ve gazeteleri 1870 itibari ile eklenmiş, Eğribozlu Mehmed Arif Bey tarafından çıkarılan ilk resimli gaze-

te *Ayine-i Vatan* (1867) (Şapolyo, 1969), sonraki yıllarda *Vatan*, *Ruzname-i Ayine Vatan* ve *İstanbul* isimleri ile yayımlanmıştır. Bu gazetelerde yayımlanan resimler karikatürün ilklerinden sayılmıştır. Bu dergilerin karikatürlerinde ağırlıklı olarak Avrupa olsa da İstanbul ve Osmanlı konulu karikatürlere de yer verilmiştir (Çeviker, 1986).

Osmanlı'da ilk mizah gazetesi, Filip Efendi tarafından *Terakki* gazetesinin dört sayfalık eki olarak "eğlenceye dair gazetedir" ibaresi ile ilk sayısı 15 Ekim 1870 tarihinde yayımlanan ve abonelerine ücretsiz dağıtılan mizah ekidir. Sonraki günlerde "*Terakki Eğlencesi*", 13. sayıdan sonra da *Letaif-i Asar* olarak yayımlanmaya devam ederek yine ücretsiz dağıtılmıştır (Nalcıoğlu, 2013). Bu mizah gazetesi yayımlandığı sırada *Diyojen* de yayın hayatına başlamıştır.

İlk müstakil mizah gazetesi *Diyojen*, Teodor Kasap tarafından yayımlanmış önce Fransızca ve Rumca bir süre sonra da Türkçe olarak basılarak aynı zamanlarda yayımlanan *Terakki* ile arasında rekabet yaşanmıştır. Yazar kadrosunda Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik ve Ali Bey'in bulunduğu *Diyojen*'in 120. sayısı itibari ile karikatürler yer almıştır. Önce haftalık sonra haftada iki ve üç kere çıkarılan ve yayın hayatı boyunca üç kere kapatılan *Diyojen*, 13 Ocak 1873 senesinde kesin olarak kapatılmıştır (Baykal, 1990). *Diyojen* ve *Terakki* sonrasında *Çıngıraklı Tatar* (1873), *Hayal* (1873), *İbretnüma-yı Alem* (1873), *Kamer* (1873), *Latife* (1874), *Tiyatro* (1875), *Letaif-i Asar* (1875), *Latife* (1875), *Kahkaha* (1875), *Geveze* (1875), *Çaylak* (1876), *Meddah* (1876), *Latife* (1877) gibi mizah dergi ve gazeteleri yayımlanmıştır (Çeviker, 1986, s. 24).

Mizah basınına Osmanlı'da gelişimi başta dîni olmak üzere XIX. yüzyıl-da baş gösteren sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlar sebebi ile kısıtlamalara maruz kalmıştır. Osmanlı basın faaliyetlerinin başlaması ile beraber muhalif basın da gecikmeden ilerleme kaydetmiş ve yazılı eleştirilerin yanında karikatürler de dönemin siyasi olaylarını konu olarak ele almıştır. Batı'da tabir edilen Avrupa dergi ve gazetelerinde yayımlanan karikatür örnekleri Osmanlı'da II. Meşrutiyet sonrasında basında sıklıkla görülmüştür. Bu karikatürlerde Osmanlı lider ve yöneticileri resmedilirken dönemin olaylarına da gönderme yapılarak eleştiri yoluna gidilmiştir. Dolayısı ile bu karikatürler halkı eğlendirirken olayları da aktararak bilgilendirmektedir.

2. II. Abdülhamid Dönemi Basın Faaliyetleri

Sultan Abdülaziz ve V. Murad'dan sonra 31 Ağustos 1876 senesinde tahta çıkan II. Abdülhamid'in ilk yıllarında Osmanlı tarihinin en buhranlı dönemi yaşanmaktaydı. Bosna-Hersek, Bulgaristan ayaklanmaları, Sırbistan ve Karadağ muharebesi, Rus tehdidi, mali sıkıntılar ve dış borçların ödenmesinde sorunlar (Küçük, 1988) dönemin siyasi, ekonomik sorunları arasında yer almıştır. Hürriyeti ve meşrutiyeti getirmek sözü ile tahta gelen II. Abdülhamid kısa süre içerisinde bu sözünü yerine getirmiş; İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya delegelerinin katıldığı 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da düzenlenen konferans sırasında top sesleri eşliğinde ve Meşrutiyet ilan edilerek ilk yazılı anayasa Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiştir (Tunaya, 2009).

Ağır hükümler taşıyan Londra Anlaşması'nın reddedilmesi ile Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etmiş; Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ da Rusya'nın yanında yer almıştır (Küçük, 1988). Savaş sebebi ile mecliste muhalif görüşlerin de artması sonucu 20 Eylül 1877 senesinde Sıkıyönetim Nizamnamesi yürürlüğe konarak Meclis-i Mebusan 13 Şubat 1878'de tatil edilmiş 30 sene boyunca II. Meşrutiyet'in ilanına dek kapalı kalmıştır (Topuz, 2003). Mevcut zorlu koşullar, kendisinden önceki iki sultanın, önce Sultan Abdülaziz'in ardından V. Murad'ın hal edilmesi, Ali Suavi ve Cleanti Scalieri Aziz Bey Komitesi'nin II. Abdülhamid'i devirmek üzere gerçekleştirdiği Çırağan baskınları II. Abdülhamid'in olan biten her şeyden haberdar olmak istemesine sebep olmuş (Küçük, 1988) halkı yanlış bilgilendirerek endişe ve paniğe yol açacak haberlerin önüne geçmek amacıyla kısıtlama ve sansüre gidilmiştir.

II. Abdülhamid dönemi ilk yıllarında basın 1864'te çıkarılan yasaya göre denetlenmekte ve bu yasa ile tüm gazetelerin Babı-ı Ali tarafından kurulan Basın Bürosundan izin almaları istenmekteydi. Bu izin, yasanın uygulamalarını düzenlemek için alınmakta ve bu kapsamdaki suçlar, yasaya aykırı davranışlar Ağır Suç Mahkemelerinde veya Ceza Mahkemelerinde görülmekteydi (Fesch, 2021). II. Abdülhamid savaş sebebi ile devlete eleştiri yöneltilmesini istemese de Mecliste hazırlanan ve hükümetin ağır ceza ve kısıtlama içeren

taslağı meclis tarafından kabul edilse de II. Abdülhamid tarafından kabul edilmemiştir (Koloğlu, 2010).

Bu dönem aynı zamanda basın-yayın faaliyetlerinin ve okuma-yazma (Berkes, 2002, s. 368) oranlarının geçmiş yıllara göre yüksek olduğu bir dönemdir. II. Abdülhamid döneminde kitap basımında geçmiş yıllara oranla büyük artış görülmüş, 1729-1839 arasında yılda ortalama 4 olan kitap üretimi, 1840-1875 arasında yılda ortalama 70'e ve II. Abdülhamid'in idaresinde ortalama 260'a çıkmıştır (Koloğlu, 2010, s. 641). Artan basın-yayın faaliyetlerini denetlemek maksadıyla çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Türkçe ve azınlık dillerinde yayımlanan gazetelerin kontrolü 1878 senesinde kurulan İçişlerine bağlı İç Basın Müdürlüğü; siyasi olmayan yayınların teftişi için 1881 senesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Encümen-i Teftiş ve Muayene Komisyonu; 1897 senesinde de yine aynı bakanlığa bağlı Tetkiki Müellefat Komisyonu ve Kütübü Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti adıyla kurulan iki komisyon da ruhsat almış yayınlanan kitapların tekrar incelenmesi ile görevlendirilmiştir (İnuğur, 2005, s. 261-262).

II. Abdülhamid döneminde yeni basın yasası yapılmamış yürürlükte bulunan 1864 yasası ve Âli Kararname geçerliliğini sürdürmüştür. 1888'de matbaaların bastığı tüm yayınlara ön sansür koşulu getirilmiş, 1894 nizamnamesi ile kitapçılar kontrol altına alınmış olmakla birlikte 1907 senesine kadar çeşitli düzenlemelerle birçok önlem alınmıştır (Koloğlu, 2010). XX. yüzyıla dek basın faaliyetlerine yönelik yeni düzenlemeler yapılmaya devam etmiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci kez sadaret görevine getirildiği 26 Ağustos 1875'te basında ağır kısıtlamalar yaşanmıştır. Sabah gazetesinin 7 Mayıs 1876 tarihli nüshasında çıkan resmî bir ilânda devletin faaliyetleri ile ilgili haberlerin resmî bilgi doğrultusunda yazılması istenmiştir (Kabacalı, 1999).

II. Abdülhamid iktidara henüz geldiği günlerde Teodor Kasap tarafından yayımlanan *Hayal* isimli mizah dergisinde yer alan bir karikatür sebebi ile üç sene hapis cezasına çarptırılmıştır (Georgeon, 2006). Dergide; elleri ve ayakları zincirle bağlı Karagöz'e "*bu halin kanun dairesinde serbestlik*" olduğunu yazan Teodor Kasap hapse mahkûm edilmiştir (Koloğlu, 2010, s. 37). *Hayal* dergisi kapatılınca Teodor Kasap özel bir ek yayımlayarak şu ifadeleri kullanmıştır "*Aldığımız bir ihtarname üzerine şimdi fani dünyaya veda etmemiz gerekiyor. Allah*

rahmet eylesin iyi adamdı, deyiniz. Sakın ağlamayınız. Gülünüz. Bu dünya kimseye kalmaz. Canım boğazıma gelmiş olduğu halde bile herkese selamda kusur etmek istemem. İşte sesim kısılmaya başladı. Ca..nım...çı...kı...yor....çık....tı!” Hayal’den sonraki mizah dergilerinin de imtiyazları satın alınarak yayın hayatı sonlanmıştır. Sansür uygulamaları, Osmanlı-Rus Savaşı’nın sona ermesi sonucu savaşa ilginin azalması, gazete fiyatlarının da artması gerekçeleri ile gazeteler kapanmak zorunda kalmıştır (Kabacalı, 1990, s. 52-53).

II. Abdülhamid döneminde basına yönelik düzenlemeleri, 1907 senesinde “Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul” isimli kitabında Paul Fesch (Fesch, 2021) dokuz madde olarak sıralamıştır: Haberlerin verilisinde önce padişahın sağlık durumunun iyiliğine, yıllık tarım ürünlerinin fazlalığına ve Osmanlı ticaret ve sanayinin gelişmesine yönelik haberlere yer verileceği; Maarif Nazırı ve Ahlak Komisyonu’na onaylanan edebi eserlerin yayımlanacağı, “Devamı var” ve “arkası yarın” gibi sözcüklerin kullanılmayacağı ve bu kelimeleri kullanmayı gerektirecek kadar uzun yazı yazılmayacağı; farklı çağrışımlar yapabileceği düşüncesi ile yazılarda boşluk, nokta nokta çizgilerin bulunmaması; kanıtlanmamış suçların yazılmaması, yöneticilerle ilgili şikâyet dilekçelerinin yazılmaması; “Ermenistan” kelimesinin yazılmaması; yabancı ülkelerde yönetime isyan ve hükümdara suikast girişimlerinin yazılmaması bahsi geçen bu yasakların da gazetelerde yer almaması şeklinde özetlenebilmektedir.

İttihat ve Terakki’nin baskısı, artan askeri ve siyasi karışıklıklar II. Meşrutiyet’in ilânına zemin hazırlamış; Makedonya ve Selanik’te meşrutiyetin ilân edilmesi ile II. Abdülhamid meclisin açılmasına mecbur olmuştur. 24 Temmuz 1908 senesinde II. Meşrutiyet’in ilân edilmesiyle basında hareketlilik başlamış, 25 Temmuz 1908 sabahı gazeteler yıllardan beri ilk defa sansürsüz çıkmıştır. Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü Basın Bayramı olarak kabul edilmiştir. O günlerde İstanbul’da çıkan *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman*, *Saadet* isimli gazetelerin tirajları 2 binden 50 bine kadar yükselirken II. Meşrutiyet’in ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi yayımlanmıştır (Topuz, 2003). Yüzlerce yeni dergi ve gazetenin yanında mizah basınında da patlama yaşanmıştır (Çeviker, 1986). Ancak özgürlük dönemi uzun süreli olmamış, 31 Mart Olayı’nın bastırılması sonrasında askerî yönetim tarafından basına tekrar sansür konmuş yayınlarında taşkınlık yapan gazeteler kapatılmıştır (İnuğur, 2005).

II. Meşrutiyet sonrasında gelişen olaylar neticesinde 16 Temmuz 1909'da Matbuat Kanunu kabul edilmiş, anayasanın 12. maddesi daha açık bir hâlde kavuşmuştur. 1909 Matbuat Kanunu ilerleyen zamanlarda Osmanlı'nın geçeceği zor dönemlerde hükümete basın üzerinde geniş yetkiler vererek basını kısıtlayacak şekilde düzenlenmiştir (Ertuğ, 1959). Sorunların arttığı bu dönemde Osmanlı'nın kurtuluşu için düşüncelerini yaymak isteyen gazetecilerin dışında Osmanlı toprakları üzerinde söz sahibi olmak isteyen ulusal ve uluslararası güçler tarafından desteklenen gazete ve gazeteciler de bulunmaktaydı. Dönemin şartları gereği bu ayrımı yapabilmek dolayısı ile gerek Kurtuluş Savaşı sürecinde halkı mücadeleye ikna etmek amacı ile basın önemli yere sahip olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra da rejimi tehdit edecek haber ve yazılara da sınırlama getirilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu, İstiklal Mahkemeleri ve Basın Birliği'nin kurulması yine bu dönemin basına yönelik getirilen kısıtlamalardan (Oğuzhan, 2009). Bu sebeple Türk basınının ortaya çıkışı, Osmanlı'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal meselelerinin karışık ve çıkmazda olduğu XIX. yüzyıl başına denk gelmiştir. Batı'nın XVII. yüzyılda çözdüğü basın meseleleri Osmanlı'da XIX. yüzyılda çözülmeye çalışılmış ve Batı'nın teknik ve bilim alanında aldığı yol bu zaman aralığında gerçekleşmiştir.

Mizah basını sansür ve kısıtlamalar sebebi ile II. Abdülhamid döneminde kendini gösterememiştir. Tanzimat döneminde Ermeni karikatüristler tarafından sürdürülen mizah basın faaliyetleri aynı zamanda Kahire, Paris, Cenevre ve Londra gibi başkentlerde Jön Türk hareketi içinde yaşamını sürdürmüştür (Çeviker, 1988). Bu dönemde resim ve yazıların matbuat idaresine gönderilerek "basıla" işareti konulması gerektiği mizah gazetelerinde din ve mezhebe, hükümet politikasına, ahlâka aykırı, kafa karışıklığına sebep olabilecek, kişilerin haysiyetine, hükümet politikasına, halkın adet ve geleneklerine aykırı resim ve yazıların yayımlanamayacağı bildirilmiştir (Çeviker, 1986).

3. II. Meşrutiyet Mizah Basınında II. Abdülhamid İmajı

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte II. Abdülhamid yönetimi süresince gazetelerin yaşadığı kısıtlamalar mizah basınında da kendini hissettirmiştir. Bu çalışmamızda toplumun yaşadığı meseleleri anlatmada önemli bir aracı olan mizahın II. Abdülhamid'e bakışını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kap-

samda II. Meşrutiyet'in ilanından II. Abdülhamid'in hal'ine kadar olan süreçte basılan mizah dergi ve gazeteleri taranarak incelenmiştir.

Araştırmamız kapsamındaki dönemde yayımlanan dergileri Çeviker; geleneksel, Batılı, tek sayı yayımlanan ve Eşek tipi mizah yayımları olmak üzere dörde ayırmıştır (Çeviker, 1988, s. 17-25). Bu ayrıma göre çalışmamıza konu olan 23 Temmuz 1908 - 27 Nisan 1909 tarih aralığında yayımlanan; *Püsküllü Bela, Gramofon, Boşboğaz ve Güllabi, Bağçe (Zıtır), Mirat-ı Alem, Karagöz, El Üfürük, Zuhuri, Tasvir-i Hayal, Kalem, Cingöz, Üç Gazete, Zevezek, Dalkavuk, Temaşa, Resimli Tonton Risalesi Musavver Cellat, Hacıvat, Mahkûm, Karakuş Ezop, Musavver Şakacı, Edep Yahu, Şakrak, Tavus, Davul, İbiş, Geveze, İncili Çavuş, Köroğlu, Musavver Papağan* mizah dergileri taranmış ve tespit edilen II. Abdülhamid karikatürleri görsel retorik yöntemi ile tahlil edilmiştir.

Jön Türk basınında II. Abdülhamid karikatürleri yasaklar sebebi ile yurtdışında resmedilmiştir (Çeviker, 1988). I. Meşrutiyet dönemi basını ise kısıtlamalar ile denetim altına alınırken II. Meşrutiyet'in ilânı sonrasında mizah basınında gerek yayım sayısında gerekse içerik bakımından büyük artış yaşanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi mizah basınında günlük olaylar, kadın erkek meseleleri, sosyal, kültürel ve siyasi olaylar konu edilmiştir. Olayları anlatırken çizilen karikatürlerde portrelere önem verilmiş başta II. Abdülhamid olmak üzere portre karikatüründe en çok resmedilen isimler İbrahim Hakkı Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Menteşe Mebusu Halil Bey, Hüseyin Cahit Yalçın ve Lütfi Fikri olmuştur (Çeviker, 1988, s. 23-25). Dönemin icraatlarını yürüten devlet erkanı portreleri II. Meşrutiyet mizah basınında karşımıza çıkmış dönemin olayları aktarılırken yöneticilerin fiziki özellikleri ön plana çıkarılarak kişiler tanıtilerak yaşanan olaylar karikatürize edilmiştir.

3.1. Amaç ve Yöntem

Aristo retoriği "belli bir durumda mevcut ikna yöntemlerini kullanma yeteneği" olarak tanımlayarak iknanın üç ögesini; ethos, pathos ve logos olarak sıralamıştır (Aristoteles, 2020, s. 19). Sözlü ifade dışında resim, afiş, logo, çizim, reklam gibi görsel araçlar kullanarak çizim ile mesaj vererek ikna edebilme amacı ile günümüzde görsel retorik kullanılmaktadır. Görsel retorik anlam yaratma ve fikir oluşturma bakımından etkili olarak kullanılan iletişim

türüdür. Görsel retorik belli bir hedef kitle üzerinde etkili olabilmesi için sadece görsel ögenin ve görsel öge ile birlikte diğer öğelerin nasıl kullanıldığını araştırır (Blumer ve Oliver, 2006, s. 4).

İletişim araçlarında görüntünün ortaya çıkması ile iletişimin ve dolayısı ile ikna çabasının arttığı görülmüş bu bilgiler incelendiğinde görsel retorik teknikleri arasında yer alan eğretileme; düz değişme, sinekdot, cinas, kişiselleştirme, kıyaslama, abartma öğeleri ön plana çıkmıştır (Barlas ve Kırlar, 2011, s. 56). Çalışmamızda karikatürler görsel retorik tekniği kullanılarak incelenerek görsel ifadelerin halkı etkileme ve yönlendirme gücü dikkate alınmıştır. Göstergibilim veya içerik analizi yerine görsel retorik tekniğinin seçilme sebebi incelediğimiz tarihi karikatürlerin açıklanmasında göstergibilimde düz anlam ve yananlam (Barthes, 1993) gibi faktörlerin dışında tarihi, sosyal, kültürel bilginin de katılarak yorumlamaya ve analiz edilmeye açık olması sebebi ile tercih edilmiştir.

Siyasal iletişimde ikna amaçlı sözlü ve yazılı iletişim haricinde görsel iletişim büyük önem ifade etmektedir. Afiş, poster, reklam, fotoğraf ile beraber karikatürler de siyasi parti ve liderlerin imajının oluşmasında etkili hale gelmektedir. Pozitif ve negatif imaj oluşturmak amacı ile basında parti, lider ve siyasi olaylar hakkında dergi ve gazetelerdeki karikatürler etkili iletişim aracı kullanılmaktadır. Osmanlı'dan günümüze basın faaliyetlerinde önemli araştırma konusu olan mizah basını da siyasi şartlar, basın özgürlüğü ortamına bağlı olarak gelişim göstermektedir. Çalışmamızda özgürlük ortamının ortaya çıktığı II. Meşrutiyet döneminden II. Abdülhamid'in hal'ine kadar olan dönemde padişahın imajını ve bu dönemde yaşanan gelişmeleri ortaya koyması bakımından karikatürler incelenerek analiz edilmiştir.

3.3. Evren ve Örneklem

Osmanlı basın tarihi çalışmaları dönemin siyasi ve ekonomik yapısına bağlı olarak dönemlere ayrılmıştır. I. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan özgürlük dönemi yaklaşık dört ay sürmüş, sonrasında sıkıyönetim sebebi ile uygulanan sansür basın özgürlüğünü kısıtlamıştır. Basında tam anlamı ile özgürlük dönemi II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası gerçekleşmiş ve basında o güne kadar yazılmayan, çizilmeyen konular gün ışığına çıkmıştır. Çalışmamız II. Meşrutiyet ilanı (23 Temmuz 1908) ile II. Abdülhamid'in tahtta olduğu 27 Ni-

san 1909 tarihine kadar süreyi esas alarak basın araçlarından II. Abdülhamid'in imajını ortaya koymak amacı ile mizah gazetelerindeki karikatürler seçilmiştir. Çalışmamızda belirlenen dokuz aylık bir sürede yayımlanmış mizah gazeteleri taranmıştır.

3.4. Varsayımlar

Araştırmamıza konu olan II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908 ile II. Abdülhamid'in hal edildiği 27 Nisan 1909 arası dönemde basın özgürlüğü sebebi ile basın çekinmeden eleştirilerini yöneltmiştir. Araştırmamızda II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarı sonrası imajı karikatürler üzerinden incelenmiş ve bu dönemde yayımlanan karikatürlerde II. Abdülhamid'e olumsuz imajla çizildiği varsayılmıştır.

3.5. Bulgular

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası sekizi İstanbul dışında olmak üzere otuz beş yayın olduğu belirtilmiş (Ünver, 2013, s. 12) Çeviker ise doksan iki mizah yayını olduğunu belirtmiştir (Çeviker, 1988). Hakkı Tarık Us kütüphanesinde 1908-1918 yılları arasında yayımlanmış altmış altı mizah gazetesi tespit ettiğimiz çalışmamızda 25.07.1908-27 Nisan 1909 tarihleri arasında yayımlanmış otuz dört mizah gazetesi taranarak II. Abdülhamid'in yer aldığı karikatürler incelenmiştir. Taranan mizah gazetelerinde II. Abdülhamid görselleri aşağıdaki gazete ve ilgili sayı ve numarasında yer verilmiştir:

Şekil	Gazete adı	Başlık	Tarih	Numara	Sayfa
Şekil 1	El Üfürük	Müsare: İstibdat ve Hürriyet	17 Eylül 1324	2	8-9
Şekil 2	El Üfürük	Karikatür	17 Eylül 1324	2	16
Şekil 3	Cingöz	Karikatür	26 Ağustos 1324	1	1
Şekil 4	Hokkabaz	Karikatür	25 Eylül 1908	1	8
Şekil 5	Hokkabaz	Karikatür	10 Ekim 1908	2	2

Şekil 6	Hokkabaz	İleriye Doğru	10 Ekim 1908	2	11
Şekil 7	Hokkabaz	Karikatür	17 Ekim 1908	3	24
Şekil 8	Davul	Karikatür	12 Teşrinievvel 1324	2	7
Şekil 9	Davul	Karikatür	2 Kanunievvel 1324	6	6
Şekil 10	Davul	Karikatür	10 Kanunievvel 1324	6	7
Şekil 11	Davul	Karikatür	14 Kanunisanı 1324	13	5
Şekil 12	Kalem	Bilmece	22 Ekim 1908	8	11
Şekil 13	Püsküllü Bela	Karikatür	11 Şubat 1324	1	11

Araştırmamızda tespit ettiğimiz karikatürleri içeren dergilerden *El Üfürük* dergisinde imtiyaz sahibi Mehmet İzzet Bey, sorumlu müdür Osman olarak belirtilmiştir. Dergi “haftada bir eşref saatinde neşr olunur Arapça ve Türkçe neşriyatında bulunur” beyanı ile çıkarılmıştır (El Üfürük, 1908). Üç sayı çıkarılan derginin kapağında II. Abdülhamid’e olan yakınlığı ile bilinen ve saraya yakın ikâmet ederek devlet politikalarına yön verdiği iddia edilen Ebü’lhüda (Buzpınar, 2009, s. 217) olarak anılan Rıfai şeyhi Ebulhüda Muhammed’in karikatürünü serlevhasında verdiği gibi dergide kendisine yönelik eleştiri ve karikatürler de yer almıştır. Genel itibari ile dergi II. Abdülhamid yönetimine ve dönemi boyunca görev alan saray erkanına yönelik eleştirileri dile getirmiştir.

Şekil 1. El Üfürük isimli dergiden bir karikatür.

Dergideki karikatürlerin birinde (El Üfürük, 1324) II. Abdülhamid elinde “istibdat” yazılı bayrak ayağında “idare” yazısı ile “Babıali” olarak belirtilen kapıdan girmeye çalışan kolları ve bacakları dikenli bir canavara benzetilmiştir. Kapının diğer tarafı hürriyet olarak adlandırılmış ve burada da güçlü bir pehlivan kapıyı iterek canavarın girmesini engellemiştir. Karikatür iki sayfa olarak II. Meşrutiyet’in ilanından iki ay sonra yayımlanmıştır. Dolayısı ile II. Abdülhamid’in Meşrutiyet’i ilan etse bile istibdat korkusunun bitmediği yansıtılmıştır. Yine II. Abdülhamid I. Meşrutiyet’i ilan ettikten kısa bir süre sonra sıkıyönetim ilan edilerek meclisin kapatıldığı gibi II. Meşrutiyet ilan edilse de istibdadın hala bir tehdit olduğu bu karikatür ile aktarılmıştır.

Şekil 2. El Üfürük dergisinden bir karikatür.

Aynı dergide yer alan farklı bir karikatürde (El Üfürük, 1324) II. Abdülhamid'in *İkdam* gazetesi okurken gazetenin arasından burnunun gözükmesiyle, basına müdahalesi aktarılmıştır. II. Abdülhamid karikatürlerinde portresi olmasa da öne çıkan burun unsuru burada kullanılmıştır. Karikatürde yer alan *İkdam* gazetesi 5 Temmuz 1894 senesinde Ahmet Cevdet tarafından II. Abdülhamid döneminde çıkarılmış ve zaman zaman sansüre uğrasa da uzun yıllar yayın hayatına devam etmiştir (Topuz, 2003). II. Abdülhamid döneminde yapılan herhangi bir basın kanunu bulunmamasına rağmen komisyon ve sansür kurulu aracılığı ile basın üzerinde denetim sağlanmıştır. Karikatür, 2. sayıda tam sayfa olarak yayımlanmıştır.

Zıdır, 1 Ağustos 1908'de çıkan ve Selanik'de basılan *Bağçe* dergisinin (Aslan, 2008) ilavesi olarak "milletin faydası ve vatanın selameti için söylemekten çekinmeyen" dergi olarak ilk sayfada kendini tanıtmıştır. *Bağçe*, *Çocuk Bahçesi* isimli derginin devamı olarak ilk sayısını 3 Ağustos 1908'de yayımlamış toplam 104 sayı çıkmış siyasi ve edebi bir dergidir (Noyan, 2007). Araştırmamıza konu olan karikatür önce *Bağçe'nin Zıdır* adlı ekinin 21 Ağustos 1324 tarihli ilk

sayısının kapağında sonra da İstanbul'da çıkan *Cingöz*'ün 26 Ağustos 1324 tarihli ilk sayısının kapağında yer almıştır. Seyyid Hasan tarafından çıkarılan *Cingöz* dergisinin başyazarı *Gıdık*, *Zümrüt-ü Anka*, *Ayna* (Çapanoğlu, 1961) isimli mizah gazetelerinde de yazan Mehmed Asaf sahibi ise Seyyid Hasan olarak belirtilmiş 26 Ağustos 1324'de yayımlanmaya başlamış ve toplam yedi sayı çıkmış siyasi, edebi, mizah dergisidir.

Şekil 3. Cingöz dergisinde yer alan bir karikatür.

Cingöz adlı mizah dergisinde, Selanik'te yayımlanan *Bağçe* isimli derginin *Zıdır* adlı mizah dergisindeki bir karikatüre yer verilmiştir. Dergide yer verilen bu karikatürde (*Cingöz*, 1324) Rus Çarı ayakta ve kafasını çevirmiş bir şekilde dururken, II. Abdülhamid ve İran Şahı oturarak resmedilmiştir. Rus çarı ve İran şahının elinde kılıç ve resmi kıyafet ile resmedilirken II. Abdülhamid sade bir kıyafet ve başında fes ile resmedilmiştir. Karikatürde İran şahı göğsündeki böceği göstermiş II. Abdülhamid böceğe bakarken Rus çarı eliyle yüzünü kapatarak kafasını diğer tarafa çevirmiştir. Karikatürde geçen diyalogda: "Ya hu sen de bizim gibi otursana" diyen İran Şahı ve II. Abdülhamid'e Rus çarı "Ben sizin gibi budala mıyım, hava almak lazım" diye yanıt vermiş

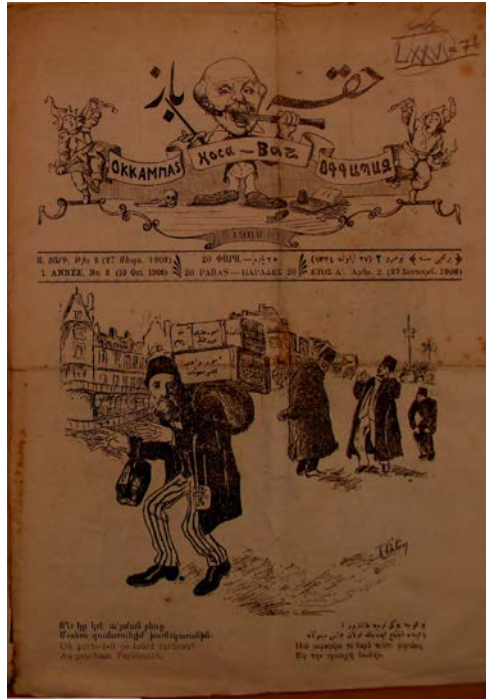
ve oturan iki liderden biri “Doğru ama boğaz rüzgarı sert eser!..” yanıtını almıştır. Osmanlı, İran ve Rusya liderleri yıllar içerisinde; Ermeni sorunu, Azerbaycan meselesi, Osmanlı-İran hudut sorunu sebebi ile karşı karşıya gelmiştir. İran-Osmanlı arasında mezhep farklılığı ile ilgili sorunlar olsa da Müslüman topraklarının paylaşımı konusunda zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

Hokkabaz Türkçe, Ermenice, Rumca ve Fransızca olarak 25 Eylül 1908 ile 17 Ekim 1908 tarihleri arasında toplamda üç sayı basılmıştır. Sorumlu müdürleri M. Nesip ve Aram olarak belirtilen dergide Ali Sami, Panossian imzaları görülmüştür. Dergide edebiyat yazıları da olmakla beraber ağırlık olarak siyaset makale ve karikatürlere yer verilmiştir. *Hokkabaz*, çıkış amacını imparatorlukta yaşayan tüm halkın ortak konulara gülebilmesini şu sözlerle açıklamıştır: “...arzumuzda muvaffak olursak hem umuma karşı gülecek ve hüzünleneceğiz bu suretle bütün dünyayı güler görmek ne tatlı bir hayal ne tatlı bir muvaffakiyettir” (*Hokkabaz*, 1908, s. 7).

Şekil 4. Hokkabaz isimli dergiden bir karikatür.

Dergide yer alan bu karikatürde diyalog (Hokkabaz, 1908), “tefessüh ve taaffün etmiş naaş-ı menhus istibdadın mezar-ı ademe nakli” şeklindedir. II. Abdülhamid tabuta sarılarak yürümeye çalışmaktadır. Tabut tam kapanmamış içinden kel, yaşlı bir cesedin kafası görülmektedir. *Karikatür* yazısında belirtildiği gibi kokuşmuş ve çürümüş naaşın uğursuz istibdadın mezar-ı ademe yani mezarsız bir yere naklini II. Abdülhamid gerçekleştirmektedir. Tabutun üstünde Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice yazılar bulunmaktadır. Dolayısı ile naaşın her milletten olabileceğine dikkat çekilmiştir. Karikatürde belirtilen uğursuz istibdat ile dönem boyunca yönetici ve aydın kesimin yaşadığı talihsizler ima edilmiştir. Hatta bu dönemde sürgün edilen ve firar eden gazeteci ve siyaset adamları Fedekaran-ı Millet Cemiyeti (Kerimoğlu, 2007) altında birleşerek, II. Meşrutiyet sonrası yurda dönerek haklarını aramaya çalışmıştır.

Şekil 5. Hokkabaz isimli dergiden karikatür.

Dergide yer alan bu karikatürde (Hokkabaz, 1908) II. Abdülhamid bükülmüş sırtında iki bavul ve kollarında çantalarla resmedilirken arkada ise yolda durmuş birbirleri ile konuşan iki erkek resmedilmiştir. II. Abdülhamid meşrutiyetin ilânı ile görüşülecek dosyaları sırtında taşımaktadır. Bavullardan birinin üstünde “meclisi mebusan” yazmaktadır. Bunu görenler aralarında konuşmaya başlayarak “Bu koca yükü nereye taşıyor?” diye sorar ve diğeri “yakında açılacak Meclis-i Mebusana” diye yanıtlayarak mecliste çözülmesi gereken sorunların çok olduğunu ifade etmiştir. Karikatür derginin ikinci sayısının kapağında tam sayfa olarak yer almıştır.

Şekil 6. “İleriye doğru” başlıklı Hokkabaz dergisinden bir karikatür.

Sadece üç sayı çıksa da II. Abdülhamid karikatürlerine sıklıkla yer veren dergide yer alan karikatürde (Hokkabaz, 1908), II. Abdülhamid arkasında ve yanında koşan köpekler eşliğinde bisiklete binmekte dengede durmaya çalışmaktadır. Dönemin siyasi, ekonomik, sosyal sorunları dışında dış politikada yaşanan sorunlar sebebi başta Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa olmak üzere yabancı devletler ile yaşanan sorunlara karşı uygulanan siyaset bu karikatür

ile ifade edilmiştir. Karikatürde yer verilen “İleriye doğru” ifadesi ile II. Abdülhamid’in engellere ve zorluklara rağmen ilerlemeye devam ettiğini ifade edilmiştir. Burada bisiklet II. Abdülhamid’in uyguladığı denge siyasetini, etrafında koşan köpekler de yabancı devletler olarak aktarılmıştır. II. Abdülhamid 1878’den XX. yüzyıla dek bağımsız bir politika ile diplomasi faaliyetlerini yönetmeye gayret etmiş, ortak emelleri olan devletleri karşı karşıya getirerek (Gelen, 2015, s. 50) denge siyaseti uygulamıştır.

Şekil 7. Hokkabaz isimli dergiden bir karikatür.

Aynı dergide (Hokkabaz, 1908) dış siyasette denge politikasından bahsedilmektedir. İngiltere’nin Ortadoğu politika taleplerine temkinli yaklaşan II. Abdülhamid, Almanya ile imar ve askeri yapılanma anlamında iş birliği yapmaktadır. Karikatürde kendini korumaya çalışmak üzere direğin tepesine çıkan II. Abdülhamid’i İngiltere ve Almanya yanlarına davet etmektedir. Aynı zamanda ellerindeki kılıç ve balta ile de aslında ne kadar tehlikeli oldukları resmedilmiştir. Almanya: “Gel aşağı kucağıma” diye seslenirken Türkiye (II.

Abdülhamid) : “Sen bana gel gelebilirsen” şeklinde cevap vermiş İngiltere ise: “Korkma benim mihunladığım şey kolay kolay sökülmez” demesine rağmen kılıcı ile direği kesmeye çalışarak II. Abdülhamid’in aşağı inmesine çalışmaktadır. II. Abdülhamid Rusya tehdidine karşı İngiltere desteğini alırken aynı zamanda İngiltere’nin Mısır, Yemen, Hicaz üzerinde emellerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Almanya ile ulaşım, eğitim ve ekonomi alanında ihtiyaç duyulan modernleşme adımlarına yönelik adımlar atılmıştır. Denge siyasetini uygulamaya çalışan II. Abdülhamid’in toprak kaybetmemek ve sınırlarını korumak amacı ile yabancı devletler ile zorlu bir diplomasi sınavı vermiştir.

14 Ekim 1908’de yayın hayatına başlayan yirmi dört sayı yayımlanan Davul, sorumlusu Hasan Vassıf başyazarı Hamdullah Suphi’dir. Derginin ilk sayısının ilk sayfasında “senelerden beri vatanından uzak yerlerde çalışmak zorunda olanların şimdi davul sesine eşlik edeceğini” belirtmiştir. Dergi araştırmamızda en fazla II. Abdülhamid karikatürlerine yer veren dergilerden biri olmuştur.

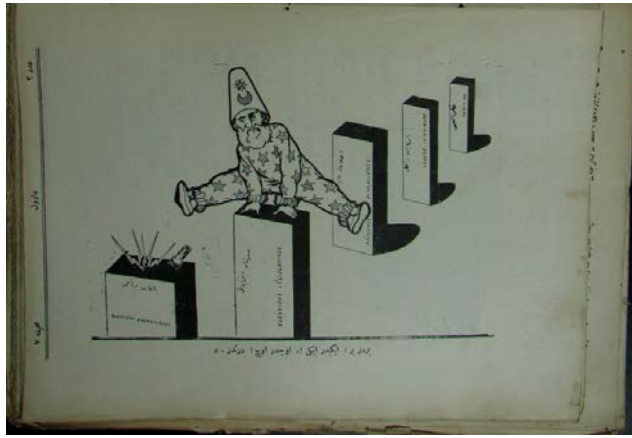
Şekil 8. Davul dergisinden bir karikatür.

Dergide yer alan karikatürde (Davul,1324), mecliste 27 Nisan 1909'da gerçekleşen II. Abdülhamid'in hal'i konusuna yer verilmiştir. Karikatürde meclis başkanı olarak II. Abdülhamid döneminin en uzun süre görev yapan mabeyn başkatipliği ve sadrazamlık görevlerinde bulunan yaklaşık 50 sene Osmanlı yönetiminde çalışmış Mehmed Said Paşa resmedilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilk sadrazamı olan Mehmed Said Paşa, II. Abdülhamid ile beraber yaklaşık otuz sene çalışmış aynı zamanda II. Abdülhamid'in hal kararını veren (Kurşun, 2008) meclisin başkanlığını da yapmıştır. Meclis eski başkanı Ahmet Rıza Bey, Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi ve sonrasında Hacı Nuri Efendi'nin de dahil olduğu meclis toplantısı gizli oturum ile gerçekleşmiştir (Bozdağ, 1975). Karikatürde Mehmed Said Paşa'nın "yemin eder misin" sorusuna mebus vekil "yemin menkûre teveccüh eder müvekkilim meşrutiyeti inkâr etmiyor ki!" şeklinde yanıt vermiştir. II. Abdülhamid'in hal'inde öne sürülen gerekçelerin anlaşılmasında bu karikatürle aktarılmıştır. II. Abdülhamid 31 Mart Vakası sebebi ile suçlanmış ancak bu konuda suçsuz olduğu anlaşılınca da İttihad ve Terakki ile artan sorunlar sebebi ile meclis kararı ve alınan fetva ile 27 Nisan 1909'da hal'i gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, 1990).

Şekil 9. Davul dergisinden bir karikatür

Aynı dergide yer alan farklı bir karikatürde ise (Davul, 1324) II. Abdülhamid'i burundan tanyabileceğimiz bir karikatür resmedilmiştir. Karikatürde; tüyleri yolunmuş, ağzından sular damlayan, başında fes ile yaşlı bir hindi resmedilmiştir. Burada da eski heybetli günlerini kaybetmiş hindi metafor olarak gösterilerek II. Abdülhamid'in artık otoritesi güçlü günlerinden eser kalmadığı ifade edilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki'nin idarenin tüm alanlarında etkin olmaya başlaması ile artık dahili ve harici siyasette II. Abdülhamid'in eski otoritesini kaybettiği ifade edilmiştir.

Şekil 10. Davul dergisinden bir karikatür

II. Abdülhamid karikatürlerine sıklıkla yer veren Davul dergisindeki bir diğer karikatürde (Davul, 1324) II. Abdülhamid başında kavuk üstünde yıldızlı bir tulum ile cambaza benzetilmiştir. İç güvenlik, tepkiler, mali reformlar, Balkan meseleleri, seçimler ve yasama olarak adlandırılan büyük sütunlardan atlamaya çalışmaktadır. Karikatürde yer alan diyalogda “birdir bir, ikidir iki, üçtür üç, dördtür...” şeklindedir. Sütunlar içinde Balkan meseleleri en zoru olarak gösterilmiş sütunun üstünde kılıç ve silah uçları görülmektedir. II. Abdülhamid önünde yer alan bu sütuna korku ve hüznü yüz ifadesi ile bakmaktadır. Balkan meseleleri hariç diğer sütunların üstünden atlayan II. Abdülhamid'in önünde üstesinden gelmesi zor Balkan meselesinin olduğu ifade edilmiştir.

Şekil 11. Davul dergisinden bir karikatür

Dergideki bu karikatürde ise (Davul, 1324) II. Abdülhamid hapsedilmiş yanında bir testi, odada küçük bir pencere ve duvarda bir kilit asılı durmaktadır. II. Abdülhamid odadaki küçük bir banka oturarak eliyle sakalını tutarak düşüncelere dalmıştır. Üzerinde pardesüsü ve başında fesi bulunmaktadır. II. Abdülhamid sürgüne gönderilen veya yurtdışına giden aydın, gazeteci ve siyasetçilerin kurmuş olduğu II. Meşrutiyet sonrasını kaybettikleri haklarını geri almak üzere dönen Fedekaranı Millet cemiyetini (Akşin, 1974) kastederek “şimdi olduk fedekaran milletten” demiştir. Karikatür dergide tam sayfa yayımlanmıştır.

Kalem mizah dergisi II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan Batılı mizah anlayışı ile yayın yapan en önemli mizah dergileri arasındadır. Fransızca ve Türkçe yazı ve karikatürlerin yer aldığı, Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven tarafından çıkarılan dergide Cemil Cem ve Sedat Nuri İleri başta olmak üzere birçok karikatürcü yer almıştır (Çeviker, 1986).

Şekil 12. Kalem dergisinden bir karikatür.

Dergide yer alan karikatürde (Kalem, 1908), II. Abdülhamid şortlu ve boynunda bir kurdela ile öğrenci olarak resmedilmiş ve karşısında yer alan kişi de gazetelerden yapılmış ceket pantolon takım giymiş elinde kalem tutmaktadır. Karikatürde öğrenci olarak resmedilen II. Abdülhamid'e basın yayım faaliyetlerinin kanun namında serbest olduğu ancak II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce kurulan birçok daire ve komisyonun bağlandığı Harbiye Nezaretinde bu serbestliğin kabul edilmediği vurgulanmıştır. Karikatürdeki diyalogda: "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" cümlesine karşılık II. Abdülhamid "yani harbiye nezaretindeki dairesinde başı bağlıdır demek istiyorsunuz değil mi? cevabını vermiştir. Cemil Cem imzalı karikatür aynı zamanda derginin resimli müsabakasının bir parçasıdır ve karikatürde yer alan iki gazete ismini bulanlara saat verileceği belirtilmiştir.

İlk sayısı 14 Şubat 1909'da yayımlanan Püsküllü Bela'nın sahibi ve imtiyaz sahibi Hüseyin Hüsnü olarak belirtilen dergi "ahval-i zaman tenkide se-

zadır ismim o sebeple püsküllü beladır” ibaresi ile yayımlanmıştır. Ağırlıklı olarak siyasi ve askeri yazı ve karikatürlerin yer aldığı dergide basına getirilen sansür sıklıkla eleştirilmiştir. Toplam 7 sayı çıkarılan dergide toplumsal ve askeri meselelere değinilmiştir.

Şekil 13. Püsküllü Bela dergisinden bir karikatür.

Derginin ilk sayısında kapakta yer alan bu karikatürde ise (Püsküllü Bela, 1324) II. Abdülhamid oturmuş dönemi boyunca azlettiği asker, sadrazam, şeyhülislam maketlerine üzgün bir halde bakarak “İsteddiğiniz kadar bakın ben bunları devirdim” diyerek dönemin devlet erkanını etrafına toplamıştır. İçlerinden biri “kâr evvelde kişi akıbet endiş gerek” diyerek en başından yaptıklarının sonuçlarını görmesi gerektiğini söylerken başka biri de “çeşm-i insaf kadar kamil mizan olmaz” diyerek akıllı insan için insafli olmanın en iyi denge olduğunu ifade etmiştir. Dolayısı ile II. Abdülhamid etrafındakilere göre geleceğini düşünmeden insafsızca hareket etmiş ve yaptıklarının sonucunu tecrübe etmektedir.

Sonuç

Osmanlı'da II. Meşrutiyet sonrası yeni gazete ve dergi sayısında yaşanan artış mizah basınında da kendini göstermiştir. 1878-1908 yılları arasında gelişen siyasi, ekonomik, idari konularda daha önce dile getirilemeyen konular gazete ve dergi sütunlarına taşınarak mizah yolu ile eleştirilmiştir. II. Meşrutiyet mizah basınında II. Abdülhamid yönetimine, ulusal ve uluslararası olaylara, ekonomik, toplumsal ve sosyal meselelere de yer verilmiştir. Dönemin sadrazamları, aydınları, gazetecileri, diğer ülkelerin liderleri ve halktan kişilere yer verilerek olaylar anlatılmıştır. Bu dönemde basın II. Abdülhamid'e yönelik eleştirilerini, dergi ve gazetelerin yanında mizah basınında da yansıtmıştır.

Çalışmamızda basın özgürlüğünün yaşandığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanı ve İslam aleminin temsilcisi II. Abdülhamid'in tahttan inene kadar olan süreçte ile ilgili yapılan karikatürler araştırılmıştır. Bu süre zarfında görüldüğü gibi basında karikatürün önündeki dini, sosyal ve siyasi engeller ortadan kaldırılarak II. Meşrutiyet'in getirdiği basın özgürlüğü mizah basını alanında yaşanmıştır. Çalışmamızda II. Meşrutiyet'in ilanını takiben sene sonuna kadar olan dönem incelenmiştir. Bu tarihler arasında *Püsküllü Bela*, *Gramofon*, *Boşboğaz ve Güllabi*, *Bağçe (Zıtır)*, *Mirat-ı Alem*, *Karagöz*, *El Üfürük*, *Zuhuri*, *Tasvir-i Hayal*, *Kalem*, *Cingöz*, *Üç Gazete*, *Zevzek*, *Dalkavuk*, *Temaşa*, *Resimli Tonton Risalesi*, *Musavver Cellat*, *Hacivat*, *Mahkûm*, *Karakuş Ezop*, *Musavver Şakacı*, *Edep Yahu*, *Şakrak*, *Tavus*, *Davul*, *İbiş*, *Geveze*, *İncili Çavuş*, *Köroğlu*, *Musavver Papağan* isimli dergiler yayımlanmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanı itibari ile sene sonuna kadar incelediğimiz dönemde toplam on üç karikatür tespit edilmiştir. Bu karikatürlerde II. Abdülhamid doğrudan canavar, hokkabaz, tutsak, hindi, öğrenci, sanık olarak resmedilirken, uluslararası siyaset mevzularında yabancı devletlerin tuzak ve oyunlarından korunmaya çalışan tepeye tüneyen veya köpeklerle dolu bir yolda bisiklet üzerinde dengede durmaya çalışan bir karakter olarak çizilmiştir. Toplumsal meselelerin anlatıldığı karikatürlerde ise II. Abdülhamid döneminde sorunların fazla olması ve bu dönemde bir sebeple ceza almış, sürgün edilmiş kişilerin fazlalığına vurgu yapılmıştır. Dergilerde dönemin basın hayatını aktaran karikatürlere baktığımızda ise II. Abdülhamid'in müdahalesi ve dönemin basın yasa ve kurumlarından ziyade basın üzerinde Harbiye Nezareti gibi kurumların etkin olduğu

vurgulanarak özgür olmadığı ima edilmiştir. Sonuç olarak II. Abdülhamid bir kez daha ilan ettiği meşrutiyet sonrasında mizah basınında olumsuz bir imaj ile yer almış ağır eleştirilere maruz kalmıştır. İttihat ve Terakki'nin yönetimde etkisinin artması ile II. Abdülhamid'in otoritesi azalmış meşrutiyetin ilanından dokuz ay sonra görevden alınmıştır.

Kaynakça

Akşin, Sina. Fedâkaran-ı Millet Cemiyeti, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 29-01 (1974), s. 125-136.

Alay, Okan. "Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci". Erişim 15 Temmuz 2023.

https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2018/12/5_Okan-ALAY_-Yergi-%C4%B0roni-ve-Mizahla-%C4%B0luntili-Kavramlara-Dair-Bir-De%C4%9Ferlendirme.pdf

Aristoteles. *Retorik*. (Çev. Mehmet H. Doğan) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Yayınları, 2006.

Aslan, Celal. Başbuğ, Fatih. "Türk Minyatür Sanatında Garip Hayvan Formları". Erişim 15 Temmuz 2023. http://isamveri.org/pdfdrg/D02907/2008_6/2008_6_BASBUGF.pdf

Baykal, Hülya. *Türk Basın Tarihi 1831-1923*, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Yayınları, 2002.

Bozdağ, İsmet. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1975.

Bulmer, Sandy- Oliver B. Margo. "Visual Rhetoric and Global Advertising Imagery". *Journal of Marketing Communications* 12 (2006), s. 49-61.

Buzpınar, Tufan. "Sayyâdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 15 Temmuz 2023.

Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 15 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii>

Cingöz, "Karikatür" 8 Eylül 1908, s.1

- Çapanoplu, M. Süleyman. *Seksen Yıllık Gazetecimiz Asaf Konsilitçi*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1961.
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İstanbul: Adam Yayınları, 1988.
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Tanzimat Dönemi 1878-1908*, İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- Davul*, "Karikatür" 10 Aralık 1908, s. 7.
- Davul*, "Karikatür" 10 Aralık 1908, s. 7.
- Durmuş, İsmail. "Mizah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 15 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizah#1>
- El Üfürük*, "Karikatür" 26 Eylül 1908, s. 9
- El Üfürük*, "Karikatür" 17 Eylül 1908, s. 16
- Ertuğ, Hasan Refik (ed). *Yeni Türkiye*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959.
- Fesch, Paul. *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, İstanbul: Pera Turizm, 2021.ahq2
- Georgeon, François vd.(ed). *Doğu'da Mizah* . çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Gelen, Ufuk. "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Genç Kalemler*, 2015, s. 48-53.
- Hokkabaz*, "Karikatür" 26 Eylül 1908, s. 8
- Hokkabaz*, "Karikatür" 10 Ekim 1908, s.9
- Hokkabaz*, "Karikatür" 10 Ekim 1908, s. 11
- Hokkabaz*, "Karikatür" 10 Ekim 1908, s. 24
- İnuğur, Nuri. *Basın Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Kabacalı, Alpay. *Türk Basımında Demokrasi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

- Kerimoğlu, Hasan. "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedekarını Millet Cemiyeti". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 7, 2007, s. 133-149.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan. "Matbaacılık", *İstanbul Ansiklopedisi*.1/641-642. İstanbul: NTV Yayınları, 2010.
- Kurşun, Zekeriya. "Küçük Said Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 15 Temmuz 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/said-pasa-kucuk>
- Küçük, Cevdet. "II. Abdülhamid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 15 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii>
- Okay, M. Orhan. "Hiciv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 15 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hiciv#1>
- Nalcioglu, Belkis U. *Osmanlı'da Muhafız Basının Doğuşu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Noyan, Sema. *Bahçe (1908-1909) 1-52. Sayılar İnceleme, Tahlili fihrist, Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şapolyo, Enver B. *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası, 1969.
- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Tunaya, Tarık Z. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1908*, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail. "II. Sultan Abdülhamid'in Ha'li ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Bellekten* 40 (1946), s. 705-748.